

PHENOMENOLOGY AND CONDITIONS OF FORMATION OF MANAGERIAL CONSCIENCE AS A SYSTEMIC FORMATION OF PSYCHE

Drobot O.V.

**PhD in Psychology, doctoral student of
Odessa National University named after I.I. Mechnikova**

Summary. *The article describes phenomenology of the «managerial conscience» notion as a systemic psychic formation. Methodological expedience of reviewing the phenomenon of managerial conscience within the bounds of logic in managerial vision of professional reality was substantiated. Considering the foregoing, formation of managerial conscience within the context of analyzing the image of world of profession during professional training was highlighted. The following indicators of formed managerial conscience were described: professional competence as existence in specialists of a developed field of professional meanings; highly-developed reflection, because it enables adjustment of manager's personal-individual flaws and development of skills and qualities necessary for efficient management, and solves the problem of professional identification; complexity and differentiation of category-based system of professional knowledge. The connection between manager's value-based orientations and formation of professional self-conscience and communicative skills was analyzed. Conditions of formation of a future professional manager's professional managerial conscience via formation of own system of transforming information and explaining professional reality were reviewed. It was proved that in the course of professional and practical training the subjective world of a future manager transforms itself, in terms of meaning, into the world of working manager's profession.*

Keywords: *«managerial conscience» phenomenon, formation of managerial conscience, formation of professional image of the world, managerial conscience formation indicators, approaches to professional training of managers.*

Вступ. Спираючись на раніше розглянуті теоретичні аспекти підходів і напрямів до дослідження управлінської свідомості ми обґрунтували концепт «управлінська свідомість» [7] і розробили програму емпіричного психосемантичного дослідження по вивченню даного виду свідомості, як відповідного до певній професійній групі [8]. З урахуванням сказаного представляється досить актуальним розкриття феноменології даного явища, що претендує на можливість сутнісного осягнення його як психічного. Феноменологія має значні результати в таких областях психологічного знання, як психологія сприйняття, уяви, когнітивної діяльності та інших. В зв'язку з отриманими даними експерименту постала необхідність вивчити феноменологію управлінської свідомості, як системного утворювання психіки, дослідити дієву роль професійного компоненту суб'єктивного досвіду керівника та впливовість його на формування управлінської свідомості

Згідно з логікою розвитку складних систем, закономірності становлення управлінської свідомості мають підлягати закономірностям становлення професійної свідомості як такої [25]. Відтак часова динаміка становлення управлінської свідомості мусить розглядатися у площині підготовки фахівців: від проблематики професійного самовизначення (починаючи з етапу вибору професії), через проблематику професіоналізації (професійна підготовка, планування і здійснення кар'єри) і до акмеологічної проблематики неперервної професійної освіти і самовдосконалення. Зокрема, К. Чарнецькі періоди професійного розвитку особистості визначає за віковими і професіографічними ознаками у такий спосіб: професійна перед орієнтація, професійна орієнтація, оволодіння професією, професійна праця, постпрофесійна ремінісценція та рефлексія [26].

Управлінська свідомість у межах логіки управлінського бачення професійної дійсності. Згідно з концепцією А.В. Петровського, розвиток особистості та її свідомості відбувається як процес інтеграції особистості в різноманітних соціальних групах. На кожному віковому етапі індивід включається у нову соціальну групу, яка стає для нього референтною; для кожної такої групи характерною є своя провідна діяльність. Такі діяльнісно-

опосередковані взаємовідносини індивіда із групою впливають на формування його особистості [21]. Звідси випливає залежність психіки взагалі та свідомості, зокрема, не стільки від діяльності як такої, скільки від провідної діяльності.

Як зазначає Ю.М. Швалб, не будь-яка діяльність особистості має породжувальний потенціал: такий потенціал може мати лише той зміст свідомості, який відтворюється у самій свідомості через механізм навчальної діяльності [28]. Оскільки на етапі навчання у вищому навчальному закладі провідною діяльністю студентів є навчання, саме на її основі, з її розвитком, започатковується і починає функціонувати діяльність професійної свідомості.

Зокрема зазначимо, що становлення управлінської свідомості в період професійного навчання має як зовнішню, так і внутрішню сторони. Зовнішня сторона втілюється в об'єктивних характеристиках діяльності: у соціальній ситуації, у якій відбувається цей процес, в об'єктивних потребах суспільства у фахових управлінцях, у престижності професії та посади. Дослідження цієї сторони становлення управлінської свідомості мусить починатися з аналізу змісту кожної зі стадій професійної підготовки (етапів навчальної діяльності як провідної) майбутніх фахівців менеджерських спеціальностей у порівнянні зі змістом професійної діяльності у практикуючих управлінців.

На методологічному аспекті проблеми наголошує М.І.Найдьонов, ставлячи питання таким чином: «(...) як із недиференційованої спільноти виділяється свідомість окремого людського індивіда» [9, с. 39]. Вчений небезпідставно вважає, що очевидність первинності зародження свідомості в групі не знімає проблеми пізнання того, як саме сформувалася ця групова свідомість.

За А.П. Ситниковим, внутрішня, суб'єктивна сторона становлення свідомості може розглядатися з декількох точок зору: структурно-змістової, процесуально-біографічної та продуктивно-результативної [4, с. 127]. Структурно-змістовний аспект, як відомо, охоплює знання, вміння, навички, професійні позиції, психічні якості. Професійні знання є похідними елементами професійної свідомості особистості та цілісної технології досягнення ними вагомих результатів праці.

Виділяючи продуктивно-результативну складову професіоналізації індивіда, автор зазначає, що сходження до вершин професіоналізму відображується в об'єктивних результатах професіоналізації особистості – економічному становищі, суспільному статусі, соціальному визнанні. Поряд із цим стає можливим виділити й особистісні здобутки, до яких належить особливості самовизначення людини, які формують ступінь зрілості особистості, специфічний тип професіонала: самовизначення у професії, особистісне та життєве самовизначення. Становлення професійної свідомості індивідів неминуче призводить до зміни їх особистісних структур та характеристик.

Звернувшись до процесуально-біографічного аспекту професіоналізації, автор переконливо доводить, що професійне становлення проходить у своєму розвитку етапи, які співвідносяться з етапами життя та соціалізації особистості: формування професійного інтересу, формування професійного наміру, професійне навчання, професійна адаптацію, розвиток професійних та особистісних якостей спеціаліста та реалізація професійного потенціалу [4].

Практична реалізація умов зовнішньої сторони зазначеної проблеми втілюється у внутрішній стороні становлення професійної свідомості в період професійного навчання: в індивідуальних глибинно-психологічних, особистісно-смыслових, структурних новоутвореннях психіки фахівця.

Розвиток і коригування професійної свідомості здійснюється протягом всього професійного онтогенезу людини, проте найбільш інтенсивно процеси становлення й розвитку фахівця відбуваються на етапі навчання у вищому начальному закладі. На період професійної підготовки припадає інтенсивний розвиток всіх особистісних структур людини, формується її психологічна, фізіологічна і соціальна зрілість.

Раніше нами було обґрунтовано методологічну доцільність розгляду феномену управлінської свідомості у межах логіки управлінського бачення професійної дійсності. З урахуванням цього подальший аналіз становлення управлінської свідомості провадитимемо в контексті аналізу образу світу професії.

Управлінська свідомість у контексті аналізу образу світу професії. У період професійної підготовки майбутніх менеджерів дозріває їх професійна Я-концепція: відбувається коригування ідеального образу «Я-професійне» до рівня «Я-реальне». На рівні «Я-реальне» здійснюється рефлексія управлінських умінь та якостей, на основі чого відбувається оцінка цього образу у співвіднесенні з його ідеальним варіантом, формується реальний образ «Я-професійне», який покликаний забезпечити самовдосконалення фахівця на майбутньому управлінському поприщі.

Невід’ємним процесом становлення управлінської свідомості в період професійного навчання є інтеграція знань про моделі управління в єдину систему, кристалізація емоційного ставлення до образу світу професії та поява мотивації, спрямованості на самореалізацію у сфері управління. На основі ефекту «Я-дзеркального» відбувається формування професійної самооцінки, яка напряду залежить від оцінки інших фахівців, яка задовольняє природне прагнення молодої людини відповідати очікуванням значимих професіоналів.

С.І. Яковенко наголошує на розвивальній місії навчально-виховного процесу ВНЗ, яка можлива за умови усунення диктату з боку викладачів, застосування проблемних ситуацій та задачного підходу, методу рольових й організаційно-діяльнісних ігор, проектів, імітаційних методів, відеотренінгів, аналізу ситуацій, тренінгів прийняття та реалізації рішень [30, с. 338].

Перший досвід навчальної та виробничої практики ініціює у майбутніх управлінців: на рівні мислення – рефлексію ставлення до інших професіоналів, управлінських ситуацій, організаційних процесів; на рівні свідомості – появу нових значень, смислів та чуттєвої тканини професійного образу світу.

У концепції Артем’євої-Ханіної природа перебудови смислів у процесі професійного навчання визначається як процес спрямованої перебудови суб’єктивного досвіду, який полягає не лише у трансляції смислів та професійної категоризації об’єктів, пов’язаних з професійними діями, але й у формуванні світосприйняття в цілому, у побудові «світу професії» [3].

Світ професії – це сума специфічних для кожної професії акцентів сприйняття та відображення об’єктів та ситуацій світу, з боку тих

індивідів, які повністю прийняли професію як спосіб життя. Виявляється світ професії через професійну семантику, професійне відображення ситуацій, професійну соціальну перцепцію та професійні аспекти спілкування. Оскільки зв'язки та відношення, що створюють динамічну смислову систему професійної свідомості, складні та опосередковані багатьма факторами, то і світ професії характеризується високим рівнем смислотвірної продуктивності. Дослідження структурних та функціональних одиниць образу світу професії складається з виділення тих феноменів і процесів, що стають психологічними опорами, способами уявлення про світ [2].

У руслі зазначеної концепції є підстави стверджувати, що основні одиниці управлінського світобачення починають активно формуватися саме на початковому етапі професійного навчання та професійного самовизначення майбутніх менеджерів. Протягом професійного навчання, в міру засвоєння нових професійних значень, у свідомості студентів конструюється розуміння предметів, процесів та суб'єктів праці – тобто поступово семантизуються елементи професійного образу світу, формується управлінська свідомість.

Крім того, управлінська діяльність виконується на базі певного професійного та особистісного досвіду, тому набуття управлінського досвіду передбачає: формування системи управлінських значень, засвоєння нових когнітивних схем, розвиток спеціальних форм мислення, часткову трансформацію смислових структур, що в сукупності komponує характерний для даної діяльності образ світу.

На думку С.Д. Максименка, діяльність регулюється психічним відображенням, яке породжується сукупністю суб'єктивних факторів, що визначають особливості становлення професійної свідомості в період навчання у вищому навчальному закладі [6].

Основні елементи професійного образу світу майбутніх управлінців, за даними досліджень студентів інших спеціальностей, починають активно формуватися на початковому етапі професійного навчання та професійного самовизначення особистості [10].

У дослідженні А. Г. Самойлової, присвяченому розвитку професійної свідомості студентів, виділяються та аналізуються такі

рівні формування професійної свідомості фахівця у розрізі навчальної діяльності: адаптивний, репродуктивний, евристичний та креативний [23]. Автор на широкій емпіричній базі доводить, що:

1) на першому році навчання у ВНЗ формується адаптивний рівень професійної свідомості, протягом якого у загальному вигляді вирішується завдання самостійної навчально-професійної діяльності, студенти вчаться диференціювати їх з розмаїття особистісних цілей; формується позитивне ставлення до методології, до спеціальних знань, здатність до рефлексії.

2) на другому курсі розвивається репродуктивний рівень професійної свідомості, за якого формується ціннісне ставлення до професійної реальності, готовність використовувати систему знань у побудові професійної діяльності.

3) на третьому та четвертому курсах формується евристичний рівень професійної свідомості: продовжується становлення майбутніх фахівців як суб'єктів професійної діяльності, зростає готовність використовувати методологію, систему знань та вмінь у перетворенні професійної діяльності.

4) на п'ятому році навчання, у період виробничої практики та у спробах самостійної професійної діяльності формується креативний рівень професійної свідомості. З'являється здатність самостійно включати суспільно-моральні цінності в організацію та регуляцію всіх видів діяльності. відбувається перехід до активно-творчої та самостійної професійної діяльності [3].

5) **Показники сформованості управлінської свідомості.** В останні роки окрема увага в освітній практиці приділяється поняттю «компетентність». У загальному вигляді компетентність визначають як «особливий тип організації предметно-специфічних знань, який дозволяє приймати ефективні рішення у певній галузі діяльності» [20, с. 37]. У професійній сфері типу «людина - людина», до якої належать управлінці, трактування професійної компетентності дещо розширюється. Н.В. Чепелева зазначає, що професійна компетентність «припускає не тільки оволодіння необхідними практичними вміннями та техніками, а й наявність у фахівців розвинутого поля професійних смислів, які здебільшого і зумовлюють творчий характер професійної діяльності» [те ж саме, с. 45]. Таким чином, протягом професійного навчання у свідомості

студентів відбуваються процеси семантизації об'єктів світу, на яких конструюється їх нове розуміння.

Г.С. Абрамова вважає психологічним показником сформованої професійної свідомості появу такого феномена, як мисленнєве уявлення професійної діяльності. Мається на увазі той мисленнєвий творчий процес, за якого інформація, отримувана людиною в ході професійної діяльності у вигляді символів, образів, певних знань, навичок, може використовуватися і за межами предметної дійсності [1].

Очевидно принаймні те, що професіоналізація управлінців є складною інтегральною характеристикою діяльності. У психологічній концепції професіоналізму А.К. Маркової напрацьовані психологічні критерії, рівні, етапи просування людини до професіоналізму, види професійної компетентності, задачно-особистісний підхід до побудови професіограми й моделі фахівця. Зокрема, авторка відзначає, що спеціальна робота з розвитку професійної свідомості мусить бути протиставлена його стихійному становленню [7]. Таким чином, актуалізація досліджень в галузі економічної психології та психології управління веде до переосмислення традиційних орієнтирів й оцінок управлінської діяльності, її цінностей, мотивів і висуває управлінську свідомість як предмет теоретичних й емпіричних досліджень.

А.К. Маркова визначає професіоналізм як досягнення людиною високих професійних результатів, не тільки продуктивність праці, але й наявність психологічних компонентів – ставлення людини до праці, стан її психологічних якостей [7]. Автор вважає за доцільне виділяти й поняттєве розрізняти дві складові професіоналізму – мотиваційну та операціональну, які, у свою чергу, можуть бути оцінені за сукупністю критеріїв: об'єктивних і суб'єктивних, результативних і процесуальних, таких, що стосуються наявного рівня, прогностичних, якісних і кількісних та ін.

Основним механізмом професійного самовдосконалення управлінців має стати високорозвинена рефлексія, оскільки саме вона надає можливість коригувати особистісно-індивідні недоліки керівника, розвивати необхідні для ефективного управління здібності та якості. Окрім того, рефлексія полягає в основі професійної ідентифікації майбутніх управлінців, прийняття ними

провідних професійних ролей, цінностей та норм, наявність мотиваційних структур, котрі спонукають особистість до ефективної практичної діяльності. Таким чином, рефлексія є невід'ємною функцією формування професійної самосвідомості управлінця. Тобто проблема професійної ідентифікації тісно пов'язана з механізмом професійного зростання студентів, який включає процес рефлексії.

Рефлексивний підхід в управлінській діяльності у вітчизняній науці активно розвивається у школі М.І. Найдьонова, в якій концептуалізовано технологію здійснення рефлексивного управління в організаціях, процесинг вироблення рефлексивного продукту, механізми прийняття рішень, умови формування системи рефлексивного управління [9]. Особливої цінності для формування управлінської свідомості концепція вченого набуває в контексті смислоутворення як основи для рефлексивних перетворень суб'єкта управління.

Широке поле для можливостей формування управлінської свідомості надає дисертаційне дослідження Т.П. Чернявської [7]. На основі теоретичних й емпіричних досліджень автор визначає складові успішності особистості сучасного вітчизняного бізнесмена: життєвий шлях людини, що реалізовує себе в бізнесі; самосвідомість, самооцінку і Я-концепцію успішного бізнесмена; структуру особистості бізнесмена, що розвивається, від підприємця-індивідуала до лідера бізнесу; особливості лідерства в бізнесі. Автор аргументовано розводить поняття «підприємницька діяльність» і «діяльність менеджера», «свідомість бізнесмена» і «свідомість лідера бізнесу». Так, згідно з отриманими автором даними, професійна зрілість бізнесменів включає в себе самосвідомість (самоприйняття, самоповагу, внутрішню упевненість в собі); усвідомлену відповідальність; адекватну і позитивну самооцінку і Я-концепцію, які формуються «крізь призму піднесення його актуальних потреб і максимізації ним цілей бізнесу» [те ж саме, с.26]. Дослідницею розроблено концепцію психологічної успішності особистості в бізнес-діяльності в умовах сучасного вітчизняного бізнесу з побудовою структурно функціональної, рівневої, динамічної підмоделей і цілісної моделі успішності особистості в бізнес-діяльності.

Динамічна підмодель успішної особистості в бізнес-діяльності відображає складну взаємодію і взаємовплив наступних психологічних процесів і механізмів, які впливають на успішність особистості в бізнес-діяльності:

1) енергійна залученість бізнесмена в робочі процеси, в бізнес-процеси, для якої характерні готовність до усвідомленого ризику з одночасною мінімізацією погроз; максимізація цілей, завдань і піднесення потреб (бажання лідирувати на ринку, жадання перемоги над конкурентами, бажання відчути радість від втілення бізнес-ідей, внутрішня потреба в самоактуалізації, творчій реалізації свого потенціалу);

2) когнітивно-емоційні процеси (бізнес-чуття, організована інтуїція і стратегічне, системне, концептуальне мислення), нестандартні вольові дії і гнучкість в спілкуванні;

3) результативно-оцінні процеси включають зростання продуктивності і ефективності, якості, прибутку, прогресу, впровадження інновацій; професійну задоволеність, розвинену професійну самосвідомість, адекватну самооцінку і оцінку досягнень.

Розроблені і представлені критерії успішності особистості в бізнес-діяльності: бізнес-продуктивність, бізнес-ідентичність, професійна зрілість бізнесменів. Кожен критерій є самостійною підсистемою. Системотвірним чинником в першій підсистемі є ефективність бізнес-діяльності, у другій підсистемі – професійна спрямованість, задоволеність професією і професійною бізнес-діяльністю. Системотвірним чинником третьої підсистеми виступає професійна самосвідомість (самоприйняття, самоповага), самооцінка і Я-концепція успішного бізнесмена [7].

Рушійною силою розвитку професійної свідомості, як зазначає В.О. Зайчук, виступає постійно відтворюване протиріччя між консервативним і динамічним початками. Уявлення про відносну несумісність управлінської діяльності і творчості, безсумнівно, є відображенням реального становища статусу керівника в сучасному суспільстві суцільних інформаційних та людських технологій. Однак, хоч би як жорстко умови науково-технічного прогресу не моделювали світ професії управлінця, вони не можуть переписати його гуманітарні моменти. Діяльність керівника є утилітарно-

практичною лише у своєму вихідному пункті: за загальною метою і за кінцевим результатом. У змістовому ж плані, у процесі розгортання, це діяльність трудова і творча.

Н.Ф. Шевченко зазначає, що «професійна свідомість є основним вузлом, де зосереджені розбіжності між практикою підготовки фахівця і його конкретною професійною діяльністю» [29, с.310]. Тому, як справедливо зауважує Н.О. Кучеровська, репрезентативно-когнітивні структури професійної свідомості «в міру накопичення нових професійних знань розвиваються в напрямку більшої диференційованості та більш чіткої структурованості. Іншими словами, у процесі професіоналізації ускладнюється, розвивається категоріальна система професійних знань, професійні дії набувають більш тонкої диференційованості та більш ясної мотиваційно-цільової спрямованості» [3, с.27].

У внутрішньому світі суб'єкта відбивається величезна кількість різних предметів і явищ, у тому числі й професійних, багато з яких не є для нього цінністю у тому розумінні, що не мають (або поки не мають) актуальної значущості для діяльності (не перетворилися на її функціональний компонент). Деякі професійні значення (образи, поняття) або системи значень виявляються для суб'єкта лише «знаними», але не спостережуваними на власній практиці. Отже, одні й ті самі значення, залежно від досвіду суб'єкта, мають різний онтологічний статус. Для фахівця вони є «реальними», а для студентів – «декларативними» (термінологія О.Г. Шмельова). Із цього погляду професійну семантику можна трактувати як перебудову в суб'єктивному досвіді «професійних декларативних» значень в «професійні реальні». Інакше кажучи, процес семантизації «не просто відтворює предмети, але й конструює те чи інше їхнє розуміння» [5, с.15]. У цьому сенсі професійна семантика є не тільки основою для оперування фахівцем професійними об'єктами, але й способом взаємодії його з колегами.

Е.Ф. Зеєр розцінює розвиток спрямованості, компетентності, професійно важливих якостей і психофізіологічних властивостей як провідну мету особистісно орієнтованої професійної освіти. «Важливе значення в реалізації професійної освіти належить соціально-професійній спрямованості, інтегральною складовою якої є професійна самосвідомість. У процесі її становлення відбувається

психологічна перебудова особистості від професійного самовизначення до самореалізації в навчально-професійній діяльності», – пише дослідник [11, с. 265].

Структура професійної свідомості знайшла своє місце й у сформульованих Е.Ф. Зеєром основних концептуальних положеннях особистісно орієнтованої професійної освіти. Сполучаючи можливості когнітивне орієнтованої освіти, в якій основна увага приділяється інтелектуальному розвитку та покликання професійної школи як соціального інституту готувати свого випускника до майбутнього соціально-професійного життя, автор постулює, що становлення фахівця обов'язково припускає розвиток:

1. аксіологічної спрямованості й професійної свідомості;
2. соціального та професійного інтелекту;
3. емоційно-вольової сфери;
4. позитивного ставлення до світу й до себе;
5. самостійності, автономності й упевненості в собі;
6. професійно важливих якостей та аутокомпетентності [11].

Згідно з дослідженням К.І. Янцена [31], професійна детермінація семантичного простору студентів виявляється у виборі тих ознак, які характерно репрезентують професійну специфіку ціннісно-сислового простору як фактора пошуку соціокультурної самоідентичності. По суті йдеться про експлікацію власних професійних очікувань, виражених у приписуванні цих необхідних якостей ідеальній особистості. Виявлена автором феноменологія ціннісно-сислового освітнього простору відбиває переживання особистістю своєї самості, пошуку ідентичності й цілісного образу Я, вираженого в наративному стилі й характері текстової самопрезентації як індикаторі авторської свідомості. У рамках суб'єкт-об'єктної дихотомії феноменологія внутрішнього освітнього простору есплікується через багатомірну структуру соціальних, особистісних, когнітивних і комунікативних ціннісних орієнтацій особистості в їхній взаємній співвіднесеності.

Кластерна структура ціннісно-сислового освітнього простору студентів демонструє семантичну складність, багаторівневність і регіональну специфіку детермінації внутрішньої структури Я-концепції («прагматики-кар'єристи», «ідеалісти», «романтики», «ідеалісти», «кар'єристи з низькою самооцінокою», «прагматики-

кар'єристи», «формалісти», «романтики») статистично підтверджують соціокультурну природу освітнього простору ментальності студентів, де критичні й прагматичні установки маркують етапи соціалізації особистості й пошук особистої структури цілісного Я [31].

У професійну трудову діяльність людина вступає уже зі сформованою, ціннісною свідомістю. Вона знає, які інтереси хотіла би реалізувати за допомогою праці. Професійне середовище змушує людину трансформувати ціннісні орієнтації – формується практичний план свідомості, який зумовлений ціннісними орієнтаціями особистості та конкретними обставинами професійного трудового життя. Наприклад, О.І. Гринчук на матеріалах емпіричного дослідження показує роль ціннісних орієнтацій у формуванні професійного самоусвідомлення майбутніх менеджерів. Тут експериментально встановлено зв'язок між ціннісними орієнтаціями, формуванням професійної самосвідомості й рівнем комунікативної підготовки студентів. За результатами формувального експерименту, спрямованого на поглиблення рефлексії, саморозкриття, самоусвідомлення студентів, набуття ними комунікативної компетентності, вирішення конфліктних ситуацій, чітко простежується тенденція вважати найважливішими ті цінності, які пов'язані з міжособистим спілкуванням. Це засвідчують високі ранги таких цінностей, як «вихованість», «комунікабельність», «уміння зрозуміти думку своїх опонентів», «доброзичливість у стосунках». Якщо до експериментального впливу для студентів важливою була «можливість приємно й безтурботно проводити час», «любов (духовна й фізична)», то після завершення формувального впливу третє місце вони відводять «свободі», а четверте – «щасливому сімейному життю», а цінності вольового змісту серед студентів експериментальної групи втрачають свою домінуючу роль. Отже, у сфері самосвідомості, зокрема професійної, відбуваються певні зрушення, які спричинюють зміни в оцінках значущості тих чи інших цінностей.

Серед якостей, які значною мірою зумовлюють професійний успіх управлінця, у дослідженні Н.П. Константинової [12] називається комунікабельність – мистецтво спілкування, переконання. Згідно з одним з постмодерністських напрямків економічної теорії Мак-

Клоскі-Кламера – «риторичним» – у професійній економічній діяльності підвищується значення давнього мистецтва переконувати, а отже, домінувати, лідирувати. Лідерські якості, безумовно, повинні цілеспрямовано формуватися у вищій школі, оскільки менеджер – це суб'єкт, що не тільки створює нове підприємство, він активно творить, змінює соціальне середовище, систему цінностей, суспільну структуру. Високо оцінюються студентами такі критерії, як особистісні якості і знання іноземних мов. Опитування показало, що якості, необхідні майбутнім економістам, у процесі навчання формуються досить успішно. Так, до числа п'яти найбільш важливих якостей, вироблених ними в процесі навчання, студенти віднесли: самостійність, товариськість, відповідальність, гнучкість поведінки, емоційну стабільність. До кінця навчання в університеті у студентів-менеджерів виробляються ці якості. На останньому курсі студенти, за їх власними оцінками, вже володіють, у порівнянні із другим курсом, більшою мірою абстрактним мисленням, більшою емоційною стабільністю, домінантністю. З іншого боку, до п'ятого курсу підвищується тривожність, радикалізм, нервозність, знижується дисциплінованість, що вступає у конфлікт із позитивними тенденціями росту самостійності, породжуючи кризу ідентичності й створюючи проблему адекватності самооцінки [1]. «Така оцінка відбиває управлінську ментальність, характерну для поточного перехідного стану економіки, у якій нормативна (інституціональна) база відстає, підсилюючи стихійний характер господарських процесів» [те ж саме, с. 246].

Концептуальні й методичні підходи до підготовки фахівців – управлінців. Виявлення феноменології, структури, функціонування й формування професійної свідомості багато в чому визначає концептуальні й методичні підходи до підготовки управлінців. Цілеспрямована підготовка фахівця до управлінської діяльності припускає необхідність отримання ним знань про закономірності управління, про психологічні особливості поведінки людини в організаціях з наступною рефлексією, що істотно підвищує його загальний рівень культури, професійну компетентність, а відтак і розширює межі професійної свідомості. При цьому важливо пам'ятати: де б не працював майбутній менеджер, чим би не

займався, він завжди включається у «світ організації», у систему управління, займаючи в ній керівне місце. Умовою його ефективної діяльності, а, в остаточному підсумку, життєвого успіху, є знання організаційних, управлінських закономірностей. При цьому велика увага повинна приділятися психологічним питанням керування й самокерування, саморозвитку, що властиво й означає набуття професіоналізму.

Дотепер актуальними залишаються висновки про те, що вузівська підготовка повинна бути спрямована на системне формування професійної свідомості. Продовжуючи цю лінію роздумів, дослідник Д.В. Ронзін пише про те, що змістові, рівневі й структурні особливості професійної свідомості визначають прогнозування, цілеутворення, планування, прийняття рішень, контроль, а також оцінку й корекцію діяльності фахівця [2].

Неповнота ринкової інформації підвищує значущість таких властивостей як очікування, передчуття, інтуїція, які в умовах, коли неможливо максимізувати цільову функцію, провести ранжування й відбір, забезпечує лише обмежену раціональність, зумовлює прийняття всього лише задовільних, але не оптимальних рішень у сенсі, наприклад, створення, конструювання нових моделей поведінки, нових товарів, нових форм організації виробництва.

Аналіз змісту основних навчальних дисциплін підготовки менеджерів дає підстави для висновку про те, що при підготовці фахівців у процесі професійного навчання питома вага звичних лекційно-семінарських форм значно перевищує активні форми роботи, такі як тренінги, рольові (ділові) ігри тощо. Слід зазначити, що численні дослідження в галузі психології праці показують, що наявність знань саме по собі не визначає успішності професійної діяльності. Набагато важливіше, щоб суб'єкт діяльності (навчальної, трудової) умів самостійно здобувати їх і застосовувати на практиці. Знання, уміння й навички розглядаються тільки як найважливіший засіб розвитку особистості, а не як мета освітнього процесу.

Г.В. Акопов, детально проаналізувавши різноманітні бачення вченими цілей освіти, узагальнює їх у двох підходах – технократичному і гуманітарному [2]. У першому випадку переважає ідея матеріально-технічного забезпечення життя суспільства з орієнтацією освіти на підготовку фахівців з фіксованим

рівнем знань і вмінь. У другому, гуманітарні цілі орієнтовані на розвиток особистості, її творчих сил і самовираження в діяльності. Проте, найбільшого поширення сьогодні набуває змішаний підхід. Ми солідарні з автором: дослідження учбово-професійної свідомості у сфері освіти надзвичайно важливі, принаймні, з тієї причини, що виявлені Г.В. Акоповим істотні розбіжності в таких функціях групової свідомості, як цілепокладання й прогнозування, спричиняються до того, що по-різному проектується і зміст освіти, різні складові змісти здобувають різне ціннісне значення [те ж саме].

Аналіз показує, що цілі навчальних програм недостатньо формують всі структурні компоненти професійної свідомості. Так, дослідником А.О. Вербицьким ставиться завдання такого навчання у ВНЗ, у якому за допомогою сукупності дидактичних форм, методів і засобів відтворюється предметний й соціальний зміст майбутньої праці. Вирішення цього завдання дозволяє майбутнім менеджерам розвивати професійну свідомість, а на етапі професійної адаптації, який характеризується формуванням індивідуального стилю діяльності й включенням у систему виробничих і соціальних відносин, не мати розчарувань, криз і конфліктів.

У.Л. Мороховською розроблено і впроваджено програму формування нових професійних смислів, доведено можливість її застосування для розвитку мотиваційних складових професійного самовизначення студентів [8]. Формою реалізації розвивальної програми став тренінг смислоутворення, спрямований на формування у досліджуваних нових смислів образу професійного Я, образу професії та мотивів професійної діяльності. Розвивальним методом стала нова смислотехнічна методика «Техніка ініціювання смислоутворення» дослідниці О.М. Лозової [4], яка створює умови для ініціювання продукування досліджуваними мовних текстів з новими. Були застосовані такі мисленнєві механізми: інверсія, партиципація, медіація, інтроспекція, синтез смислів. Розчленовування професійних смислів відбувалося стільки разів, скільки потрібно для подолання заданості старих смислів, для вирішення поставленого завдання на переосмислення. Проведення автором формувального експерименту виявило помітну динаміку у професійній семантиці майбутніх фахівців: переважно егоцентричні,

гедоністичні професійні смисли змінилися на мотиви професіоналізації, саморозвитку та творчості.

Висновки. Таким чином, виявлено, що протягом професіоналізації у майбутніх менеджерів з'являється потреба в формуванні нових, управлінських, значень та смислів, у переведенні їх з буттєвого рівня на рефлексивний, у розвитку знакового інструментарію керування людьми. Постійно іде відтворення показників сформованості управлінської свідомості: професійна компетентність - завдяки процесам семантизації об'єктів світу управлінцями; мисленнєвий творчий процес керівника; високорозвинена рефлексія як основа професійної ідентифікації й та, що є невід'ємною функцією формування професійної самосвідомості управлінця; постійно відтворюване протиріччя між консервативним і динамічним початками як рушійна сила розвитку управлінської свідомості; категоріальна система професійних знань керівника - як перебудова в суб'єктивному досвіді «професійних декларативних» значень в «професійні реальні».

У свою чергу, розвиток відповідних знакових засобів активізує процес формування управлінської свідомості, чим ще раз підтверджується, що професійний компонент суб'єктивного досвіду є одним з твірних образів світу. Управлінець у своєму професійному розвитку створює власну систему перетворення інформації, яка визначає унікальний спосіб світосприйняття, пізнання та пояснення професійної дійсності – управлінський образ світу професії. Тим самим, управлінська діяльність формує та коригує аналогічний образ світу в управлінській свідомості.

У процесі професійного навчання та управлінської професійної діяльності суб'єктивний світ майбутнього управлінця, визначаючи його професійну спрямованість, сам перетворюється, поступово наближаючись за змістом до світу професії досвідченого працюючого керівника.

Literatura

1. Abramova G.S. Vvedenie v prakticheskuyu psihologiyu / Abramova G.S. – Brest: BGPI im. A.S. Pushkina, 1993. – 144 s.
2. Akopov G.V. Obrazovanie i razvitiye soznaniya / Akopov G.V. // Problemy soznaniya v rossiyskoy psihologii: Ucheb. posobie. – M.: MPSI; Voronezh: NPO «MODEK», 2004. – S. 161–175.

3. Artemeva E. Yu. Osnovy psihologii subektivnoy semantiki / Artemeva E. Yu. ; pod red. I. B. Haninoy. – M. : Nauka; Smysl. – 1999. – 350 s. – Bibliogr. : s. 314–349.
4. Baksanskiy O.E. Obrazmira: kognitivnyy podhod / Baksanskiy O.E., Kucher E.N. – M.: Alteks, 2000. – 108 s.
5. Verbitskiy A.A. Psihologo-pedagogicheskie osobennosti kontekstnogo obucheniya / Verbitskiy A.A. – M.: Znanie, 1987. – 110 s.
6. Grinchuk O.I. Tsinnisni orientatsiyi yak pokaznik profesiynoyi samosvidomosti maybutnih menedzheriv / Grinchuk O.I. // Zbirnik naukovih prats: filosofiya, sotsiologiya, psihologiya. – Ivano-Frankivsk: VDV, 2006. – Vip. 11. – Ch. 1. – S. 56–65.
7. Drobot O.V. Managerial Mentality: Scientific Paradigm of Research / O.V. Drobot // Middle-East Journal of Scientific Research. 2013. № 13 (Special Issue on Socio-Economic Sciences and Humanities). pp. 101-107/ - [http://www.idosi.org/mejsr/mejsr13\(sesh\)13/19.pdf](http://www.idosi.org/mejsr/mejsr13(sesh)13/19.pdf).
8. Drobot O.V. Organizatsiya i metodi psihosemantichnogo doslidzhennya upravlinskoyi svidomosti / O.V. Drobot // Kulturno-istorichniy ta sotsialno-psihologichniy potentsial osobistosti v umovah transformatsiynih zmin u suspilstvi: materialy Mizhnarodniy naukovopraktichniy konferentsiyi (m. Odesa, 14 – 15 veres. 2012 r.). – Visnik ONU imeni I.I. Mechnikova. Psihologiya. 2012. T. 17. Vip. 8(20). – Odesa «Astroprint», S. 75 – 82
9. Zaychuk V.O. Didaktichniy analiz protsesu pratsi / V.O. Zaychuk. — K.: Navch. kn., 2003. – 76 s.
10. Zayarnal. M. Formuvannya kognitivnih struktur osobistosti yak problema pedagogichnoyi psihologiyi: Dis... kand. psihol. nauk: 19.00.07. – K., 2001. – 234 s.
11. Zee r E.F. Psihologiya professiy: uchebnoe posobie dlya studentov vuzov / Zeer E.F. – M. : Akademicheskii proekt, 2006. – 336 s
12. Konstantinova N.P. Teoriya i opyt izucheniya ekonomicheskoy mentalnosti / N.P. Konstantinova // Filosofiya obrazovaniya : sbornik materialov konferentsii. – Seriya «Symposium». – Vyp. 23. – SPb.: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo, 2002. – S. 239–249.
13. Kucherovskaya N.A. Eksperimentalnoe issledovanie professionalnyhpredstavleniy psihologov o praktike psihologicheskoy pomoshchi (psihosemanicheskiy podhod) / N.A. Kucherovskaya // Zhurnal praktikuyushchego psihologa. – 2004. – № 10. – S. 106–126.
14. Lozova O.M. Teoretichni pidstavi ta praktika zastosuvannya tehnik initsiyuvannya smisloutvorennya / O.M. Lozova // Aktualni problem psihologiyi : zb. nauk. pr. T. 9. Etnichna psihologiya. Istorichna psihologiya. Psiholingvistika/ In-t psihologiyi im. G. S. Kostyuka APN Ukrayini. – K., 2009. – Ch. 4. – S. 249–256.
15. Losev A.F. Znak. Simvol. Mif: Trudy po yazykoznaniiyu / Losev A.F. – M.: MGU. – 1982. – 376 s.

16. Maksimenko S. D. Geneticheskaya psihologiya / Maksimenko S. D. – M. :Refl-buk; K. : Vakler, 2000. – 319 s.
17. Markova A.K. Psihologiya professionalizma. – M.: Mezhdunarodnyygumanitarnyy fond «Znanie», 1996.– 309 s.
18. Morohovska U.L. Rozvitok motivatsiy nih skladovih profesiynogo samoviznachennya maybutnih psihologiv : Avtoreferat... kand..psihol. nauk spets.: 19.00.07–pedagogichna ta vikovapsihologiya / U.L. Morohovska. — K. : DVNZ «Universitet menedzhmentu osviti», 2011. – 19 s.
19. Naydonov M.I. Formuvannya sistemi refleksivnogo upravlinnya v organizatsiyah / M. I. Naydonov. – K. :Milenium, 2008. – 484 s.
20. Panok V.G., Titarenko T.M., Chepeleva N.V., Ribalka V.V., Matsenko V. Osnovi praktichnoyi psihologiyi: Pidruchnik dlya stud. Vishchih navch. zakladiv. – 3-tevid., ster. – K. :Libid, 2006. – 536 s.
21. Petrovskiy A. V. Problema razvitiya lichnosti s pozitsii sotsialnoy psihologii / Petrovskiy A. V. // Voprosy psihologii. – 1984. – №4. – S. 13-17
22. Ronzin D.V. Professionalnoe soznanie uchitelya kak nauchno-prakticheskaya problema / D.V. Ronzin // Psihologicheskiy zhurnal.– 1991.–№5.– S.65–72.
23. Samoylova A. G. Osoblivosti formuvannya profesiynoyi svidomostimaybutnih psihologiv :dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Samoylova Alina Gennadiyivna. – K., 2005. – 208 s.
24. Sitnikov A. P. Akmeologicheskyy trening: teoriya, metodika, psihotehnologii / A. P. Sitnikov. – M. : Tehnol. shkolabiznesa, 1996. – 428 s.
25. Hanina I. B. Dinamika professionalnoy semantiki kak pokazatel formirovaniya professionalnogo mira / I. B. Hanina / Psihologiya subektivnoy semantiki: Istoki i razvitie /Pod red. I.B. Haninoy, D.A. Leonteva. – M.: Smysl, 2011. – S .354- 379.
26. Charnetski K. Psihologiya profesiynogo rozvitku osobistosti. – dis. dokt. psihol. nauk : 19.00.07 – pedagogichna vikova psihologiya. – Institut pedagogiki i psihologiyi profesiynoyi osviti APN Ukrayini, Kiyiv, 1999 . – 201 s.
27. Chernyavska T. P. Psihologiya uspishnosti osobistosti v biznes-diyalnosti. – dis... . doktora psihol. : 19.00.01 – zagalna psihologiya, istoriya psihologiyi. – Odeskiy natsionalniy universitet imenil. I. Mechnikova, Odesa, 2011.– 415 s.
28. Shvalb Yu.M. Tselepolagayushchee soznanie (psihologicheskie modeli i issledovaniya) / Yu.M.Shvalb. – K. :Millenium, 2003. – 152 s.
29. Shevchenko N. F. Formuvannya profesiynoyi svidomosti praktichnih psihologiv u sistemi vishchoyi osviti :dis. ... doktora psihol. nauk : 19.00.07 / Shevchenko Nataliya Fedorivna. – K., 2006. – 485 s. – Bibliogr. : s. 400–432.
30. Yakovenko S.I. Novitn iosvitni tehnologiyi VNZ MVS Ukrayini / YakovenkoS.I. // Do novoyi kontseptsiyi yuridichnoyi osviti . – 2011, №4. – S. 337-

339.–Rezhim dostupu: archive.nbuv.gov.ua
/portal/Soc_Gum/PUpch/2011_4/118P.pdf.

31. Yantsen K.I. Politicheskiei obrazovatelnye tsennosti v structure mentalnosti studentov: dis. ... doktora psihol. nauk : 19.00.05 / Yantsen Konstantin Ivanovich.– M., 1999.– 215 s. – Bibliogr.: s. 208–215.

32. Rosch E. Cognitive representation of semantic categories // Journal of Experimental Psychology: General. – 1975. – V.104. – P. 192-233. 337

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ Й УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ЯК СИСТЕМНОГО УТВОРЕННЯ ПСИХІКИ

Дробот О. В., кандидат психологічних наук, докторант Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Анотація. В статті розкривається феноменологія явища «управлінська свідомість» як системного психічного утворення. Обґрунтовується методологічна доцільність розгляду феномену управлінської свідомості у межах логіки управлінського бачення керівниками професійної дійсності. З урахуванням цього розглядається становлення управлінської свідомості в контексті аналізу образу світу професії в період професійного навчання. Описуються показники сформованості управлінської свідомості. Розглядаються умови становлення професійної управлінської свідомості майбутнього керівника-професіонала через формування у нього власної системи перетворення інформації та пояснення професійної дійсності. Мова іде про те, що суб'єктивний світ майбутнього управлінця у процесі професійного навчання та практики сам перетворюється за змістом через формування нових управлінських значень та смислів до світу професії працюючого керівника.

Ключеві слова: феномен «управлінська свідомість», становлення управлінської свідомості, формування професійного образу світу, показники сформованості управлінської свідомості, підходи до професійного навчання управлінців.

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ И УСЛОВИЯ СТАНОВЛЕНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ КАК СИСТЕМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПСИХИКИ

Дробот О.В., кандидат психологических наук, докторант Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

Аннотация. В статье раскрывается феноменология явления «управленческое сознание», как системного психического образования. Обосновывается методологическая целесообразность представления феномена управленческого сознания в границах логики управленческого

видения руководителями профессиональной действительности. С учетом этого в статье рассматривается становление управленческого сознания в контексте анализа образа мира профессии в период профессионального обучения. Описываются показатели формирования управленческого сознания. Рассматриваются условия становления профессионального управленческого сознания будущего руководителя-профессионала через формирование у него собственной системы преобразования информации и понимания профессиональной действительности. Речь идет о том, что субъективный мир будущего управленца в процессе профессиональной учебы и практики сам преобразуется по содержанию и начинает соответствовать, через формирование новых управленческих значений и смыслов, профессиональному миру работающего руководителя.

Ключевые слова: феномен «управленческое сознание», становление управленческого сознания, формирование профессионального образа мира, показатели формирования управленческого сознания, подходы к профессиональному обучению управляющих.